

BENYIK GYÖRGY

Biblia és egyházjog

A bibliatudomány és az egyházjog két olyan terület, amelyek a mai közgondolkodás szerint távol állnak egymástól. Akadnak olyan vélemények is, amelyek a két területet egymás ellen játsszák ki: a jogászokat nem tartják teológusoknak, a biblikusokat pedig csak jámbor szövegek kutatóinak tekintik, akiknek semmi közük a jogi rendelkezésekhez. A teológia és az egyházjog konfliktusa ugyan régi keletű, de a reformáció idejétől kezdve folyamatos és a jogi szakirodalomban is könnyen nyomom követhető.

A konfliktus alapja, hogy a jogi szövegek és a bibliai történetek műfaja jelentősen eltér egymástól, annak ellenére, hogy az ó- és az újszövetségi Szentírásban is bőven akadnak jogi szövegek, még akkor is, ha azok nem felelnek meg a mai jogi kodifikáció szabályaiban használt nyelvezetnek.

A legterjedelmesebb jogi gyűjteményeket¹ az Ószövetségben találhatjuk, a leghíresebb a Tízparancsolat (Kiv 20,2–17), annak ellenére, hogy műfaja és alkalmazása távol áll a megszokott kazuisztikus jogi szövegektől és a modern kor jogintézményeiben alkalmazott előírásoktól. Ezen túl számos esetben a zsidó, illetve a keresztény közösség nem jogi jellegű szövegekből és történetekből is vont le jogi jellegű következtetéseket: egy-egy jogszokást egy-egy bibliai személy szimbolikus vagy valóságos tetteire vezetve vissza.

Bennünket közelebről a keresztény egyház joga és a Biblia összefüggése érdekel, de a téma miatt a bibliai szövegeken túl a zsinati rendelkezések² bibliai idézeteinek és a főbb egyházjogi gyűjtemények³ bibliahasználatának vizsgálatára is ki kell térnünk.

¹ A. Alt szerint az Ószövetségben a jog apodiktikus vagy kazuisztikus természetű. Apodiktikus jellegűek a Tízparancsolat utasításai, pl. Ne ölj, Ne lopj stb. Az egyes esetek viszont kazuisztikus módon vannak körülhatárolva, pl. Kiv 21,18. vö. Ska, Jean-Louis: *Biblical Law and the Origins of Democracy*. In: William P. Brown (kiad.): *The Ten Commandments: The Reciprocity of Faithfulness*. Westminster Press, Louisville 2004, 146–158 old. A szövetségi törvény legfontosabb szövegei: Kiv 20,1-17; 34,14-26, MTörv 5,6-11, a vérbosszúval kapcsolatos előírások: Ter 9,16; Kiv 21,23; Lev 24,17-22; MTörv 19,21; 24,16., a rítussal kapcsolatos előírások pl: Kiv 25,10-39 Lev 1-4.a tiszta és tisztátalan állatok listája: MTörv 14,4-20, a tisztasági előírások Lev 11–15.

Az Újszövetségben található jogi szövegek: Mt 7,12; 22,34-40; Mk 12,28-34; Lk 10,25-29.

² Az ókeresztény egyház jogi rendelkezéseinek szövegeiről a legjobb magyar fordítást lásd: ERDŐ PÉTER: *Az ókeresztény kor egyházfegyelme* (SZIT, Bp. 1983). A fordításgyűjtemény bőséges jegyzetet és irodalmat is közöl, lásd 362–396. pp. Ebből kiemelnénk néhány kiadványt: HANS E. FEINE: *Kirchliche Rechtsgeschichte Die Katholische Kirche* (Köln–Bécs 1972) 68–71. pp. CHARLES N. COCHRANE: *Cristianesimo e cultura classica* (Bologna, 1969) 415-466. pp. A vonatkozó pogány jogi kapcsolatokról lásd: VALERIAN SESAN:

A keresztény házaktól az ókeresztény zsinati szövegekig

Az első négy évszázadban a kereszténység nem volt elfogadott vallási csoport a római birodalom hatóságai számára, mert nem volt rajta a „religio licita”⁴ listán. A keresztény szokásjogi szövegek a „régí hagyomány”-ra utaltak, amely nem volt más, mint a zsidó-keresztény közösségek szokásjoga (Mk 7,3sköv; Mt 15,2sköv), állapítja meg Erdő Péter⁵ Hozzá kell tennünk, hogy ennek a jogi hagyománynak a kutatását azért kell mellőznünk, mert messze vezetne és kiderülne, hogy a zsidó, később a zsidó-keresztény közösségek jogi hagyományát számos egymástól eltérő zsidó vallási csoport szokásjoga befolyásolta, amelynek forrásairól sok szöveg maradt fenn.⁶ A keresztény levéllirodalom a keresztény házak egyes belső szabályait már rögzítette (Ef 5,22–6,9; Kol 3,18–4,1; 1Tim 2,8–15; 1Pét 2,13–3,12). A legtöbb utalást a „katolikus” (egyetemes) és az ún. „pasztorális” levelekben találjuk.

A *Traditio Apostolica* szövegében az első bibliai utalást az imádságról szóló rendeltetelnél (III.) találjuk: „*Urunk, Jézus Krisztus Atyja és Istene, a kegyelemnek Atyja minden vigasztalás Istene (2Kor 1,3) aki a magasságban lakozik ..(Zsolt 112,5), aki ismersz mindent mielőtt még létezne (Dán 13,42), aki kegyelmed ígéje által szabályokat adtál az egyháznak, aki kezdettől fogva kiválasztottad, Ábrahám igaz utódainak nemzetiségét, és papokat rendeltél és gondoskoddtál róla, hogy szentélyed soha ne maradjon szolgálat nélkül...*”⁷ Érdekes és feltűnő, hogy a jogi szövegek a Bibliából idéznek. Ószövetségi idézeteket találunk az olajok felajánlásánál (1Kir 1,39; 2Kir 9,6) a papok és a királyok felkenésénél (1Kir 19,16; Ez 29,7).⁸ A gyűjtemény a feleség nélkül élők megházasítását javasolja, utalva az 1Kor 7,7–9-re, Pál utasítására, amely egyébként az eredeti szövegben nőkre vonatkozik, de itt férfiaknak szóló utasítás alapja lesz (XV. fejezet). Az imádságra oktatásnál szintén utal (Róm 16,16; 1Kor 16,20; 2Kor 13,12) az ókeresztény ima gesztusaira és szokásaira. A fegyelmezett élet leírásánál arra emlékeztet, hogy a keresztény közösség tagjai „a föld sója” (Mt 5,13).

A jogi szövegekben alapvetően illusztratív bibliai idézetet találunk, kevés olyan szöveg van, amelyben a rendelkezést az adott bibliai helyből vezetnék le a szerzők, in-

Die religionspolitik der christlich-römischen Kaiser von Konstantin d. Gr. bis Theodosius d. Gr. (313-380) (CZERNWITZ 1911).

³ Jó összefoglaló cikket közölt Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem: „Bibliai források a középkori kánonjogi gyűjteményekben, in *Zsoltárok, Himnuszok, Imádságok* Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia (szerk: Benyik György, (JATEPress, Szeged 2009). 147–152. pp.

⁴ Religio licita = „megengedett vallás”. A kifejezés először Tertullianus, *Apologeticum* 21.1-ben tűnik fel. Lásd: ROBERT D. SIDER: *Christian and Pagan in the Roman Empire: The Witness of Tertullian* (Catholic University of America, Washington D.C. 2001) 8–70. pp. JÖRG RÜPKE: *Religion of the Romans* (Polity Press 2007, német eredeti 2001) 35. p.

⁵ ERDŐ P.: *Az egyházjog forrásai. Történeti bevezetés* (SZIT, Bp.1998). im. 16. p.

⁶ A középkorban a Misna és a Talmud vált ilyen jogforrássá, a qumráni közösség számára a Damaszkuszi irat vagy a Közösség Szabályzata volt ilyen. A műfaj tovább él a Didachében, a Barnabás-levél szövegében, illetve a Hermász Pásztorának egyes részleteiben.

⁷ ERDŐ im. 84. p.

⁸ ERDŐ im. 86. p.

kább magát a keresztény egyházat tekintik „locusologicus”-nak és az ősiséget a hitelesség kritériumaként kezelik.

A *Didascalia*⁹ a katolikus egyházat az „isten ültetvényének” nevezi¹⁰ és a rendelkező részben könnyű felismerni a 10 parancs parafrázisát (Kiv 20,17): „semmit sem kívánjatok abból, ami a felebarátodé, se földjét, se szolgáját, se szolgálóját, sem ökrét, sem szamarát...” Fontos megjegyezni, hogy a keresztény egyházban a Tízparancsolatot legtöbbször parafrázisként idézik és magyarázzák, de vita nélkül elfogadták érvényességét. A *Didascalia* ebben a fejezetben a természetes törvényről értekezik, mégis számos esetben az idézetekből kiderül, hogy koncepcióját evangéliumi kijelentésekre alapozza. (vö. Mt 5,27sköv, ApCsel 15,29)¹¹ A III. fejezetben az asszonyok számára adott figyelmeztetésekben túlteng az ószövetségi bölcsességi irodalomra való utalás, nyilván a tanácsok és rendelkezések tematikus hasonlósága miatt (Péld 31,10–31; 12,4; 18,3; 21,9.19 stb). Amikor a püspök tulajdonságait írja körül a szerző, a pasztorális levelekre utal bőségesen. Amikor azt szorgalmazta, hogy a püspök ne legyen felfuvalkodott (1Tim 3,22–6), csak egyszer nősüljön (1Tim 3,2), tartsa rendben a saját házát (1Tim 3,5), törődjön a nyájával (Péld 27,24), ne keresse az igazságtalan hasznot (Tit 1,7), mindig bibliai szövegekből indult ki. A szöveg később idézi Manassze, júdai király imáját (Kr.e. 687–642)¹² is, amely apokrifnak tekinthető, de régtől fogva énekelték a zsidó liturgiában is, és talán ezért Jeromos Vulgatája is idézi. Jó példája a bűnbánat megvallásának, bár valószínűleg az Apostoli Konstitúciók szerzőjének alkotása. Egyesek a Kr.e. 2–1. századra teszik a keletkezését, mások a Kr.u. 1. századra és keresztény szerző alkotásának tekintik.

Nagy változást fedezhetünk fel az *elviri* zsinat (Kr.u. 300–303)¹³ kánonjaiban, ahol már nem találunk kifejezett bibliai utalásokat. Igaz, hogy sok olyan rendelkezést tartalmaznak, amelyek más szituációt szabályoznak, mint amely az ősegyházban előfordult. Pl. felszabadított rabszolgát nem lehet a klerusba felvenni (LXXX), az asszonyok csak férjük tudtával levelezhetnek (LXXXI), a fiúkat megbecstelenítő közösségi tagokat, vagyis a homoszexuálisokat ki kell zárni (LXXI), vagy hogy a keresztények nem mutathatnak be áldozatot a Capitoliumon (LIX). Olyan rendelkezésekről van szó tehát, amelynek nincs párhuzama az ókeresztény, illetve bibliai korban.

⁹ Didaskália (gör. 'oktatás'): buzdítás formájában előadott egyházi rendelkezés-gyűjtemény (Kr.u. 250 k.), egy észak-szíriai, orvosi ismeretekkel rendelkező püspöktől származik. A bűnösök visszafogadásáról, a keresztény és az ószövetségi törvény kapcsolatáról, a liturgiáról és az egyházi hivatalokról rendelkezik. Átdolgozott változata az Apostoli Konstitúciók 1. része. Teljes szövege a 4. század végén szír fordításban maradt fenn.

¹⁰ ERDŐ im. 108. p.

¹¹ ERDŐ im. 108–109. pp.

¹² Vö. részletesen J. H. CHARLESWORTH (szerk): *Old Testament Pseudepigraphia II* (Doubleday 1985) 625–637. pp. A szöveg számos rokon vonást mutat az 51. zsoltárral.

¹³ Az első zsinat, amelynek határozatai kánon formájában maradtak fenn. 19 püspök és 24 pap, valamint diakónusok és világiak vettek részt rajta, Elvira neve ma Granada. Vö.: bővebben Dale, Alfred W: *The Synod of Elvira and Christian Life in the Fourth Century* (London 1882).

Hasonló a helyzet az *arles-i zsinat* (314) kánonjaival is. Ezt a zsinatot a donatisták¹⁴ ellenében hívta össze Nagy Konstantin. Ebben például a kocsihajtókat kizárják a közösségből (IV), vagy a színészek, amíg játszanak, nem léphetnek a keresztény közösségbe (V). A pogányokkal házasodó keresztény lányokat egy időre szintén kizárják a közösségből (XI). Arról is rendelkeznek, hogy egy püspököt legalább három másik püspöknek kell felszentelnie (XX). Mindezek a rendelkezések olyan helyzetek szabályozásáról szólnak, amelynek nincs bibliai párhuzama, ezért kimarad a bibliai utalás is. Jellemző továbbá ezekre a szövegekre, hogy a vonatkozó szituációt és esetet sokkal konkrétan és pontosabban írják körül mint a korábbiak.

A *niceai egyetemes zsinat* (325) kánonjainak is jellemzője, hogy általában hiányoznak a bibliai utalások. Bár a keresztség után a klérusba lépőkkel (II) kapcsolatban az 1. Timóteus levelet idézik: „*Ne legyen újonnan megtért, nehogy elbizakodottságban ítéletet vonjon magára és az ördög csapdájába essen*” (1Tim 3,6sköv). Azokat, akik a keresztelésük után távoznak a katonaságtól (XII), majd visszatérnek oda csak úgy jellemzi, mint a „*kutyák, visszatérnek saját hányadékaikhoz*” (Péld 26,11). Szintén a bölcsességi irodalom (Péld 26,11) idézésére ad alkalmat a kamatot szedő klerikusok elítélése (XVII), akiket ezen vétség miatt kivetnek a klérusból.

Az *antióchiai zsinat* kánonjai (331?) szintén nélkülözik a gazdag bibliai utalásokat, hiszen olyan rendelkezéseket tartalmaznak, amelyeknek nincs bibliai vonatkozása. Ugyanezt mondhatjuk el a *szerdikai zsinat* (342–343), valamint a *valence-i zsinat* kánonjairól (374) is. Ez azért is érdekes, mert a III. kánon megismétli a tilalmat, hogy a keresztelés után azonnal ne vegyenek fel senkit a klérusba, de nem idézi az 1Tim 3,6sköv szövegét, jóllehet ezt a niceai egyetemes zsinat II kánonja még megette. Számunkra különös etikett előírásokról is rendelkezik a zsinat, mint pl. arról, hogy pap jelenlétében a diakónus ne üljön le (XX). Szabályozza, hogy a klerikusok ne vigyék vissza az agapé után a maradékot (XXVII), sőt, hogy a templomokban ne tartsanak lakomákat (XVIII). Az aszkéták ne fűrődjenek együtt asszonyokkal (XXX), felszentelt személyek ne folytassanak mágiát (XXXVI), a keresztény ember ne táncoljon a lakodalomban (LIII) és ne nézzen színházi előadást (LIV). A templomban csak ó- és újszövetségi kánoni könyvekből szabad felolvasni (LIX), más szöveget nem. A felmerült problémák a szabályozási formáik, valamint a tiltások jó alapot szolgáltatnak az egyre szaporodó különböző szemléletű hívek által teremtett helyzetek kezelésére.

A *gangrai zsinat* (340) javasolja annak kiközösítését, aki nem fogadja el a nő pap kezéből az eukarisztiát (IV), vagy azokét, akik megvetik a házasságot, mert az rossz és azért vállalnak szüzi életet (IX, X, XIV). A zsinat az epilógusban így indokolja rendel-

¹⁴ Donatisták: a Diocletianus-féle üldözés (303-305) után keletkezett szakadár mozgalom Észak-Afrikában. A vita abból indult, hogy érvényes-e az olyan püspökök és papok miséje, akik az üldözés idején kiszolgáltatták a szent könyveket a pogány hatóságoknak (traditores). Először név szerint Mensurius karthágói püspököt vádolták, pedig ő csak eretnek iratokat adott át a hatóságoknak és nem igazi szentírási kódexeket. A vita éleződött, amikor 311-ben Mensuriust Caecilianus követte a püspöki székhelyre; neki azt vetették szemére, hogy egyik szentelő püspöke szintén traditor volt. A túlzó felfogás hívei a befolyásos özvegy, Lucilla segítségével ellenpüspököt állítottak Maiorinus személyében. Ennek utóda Donatus (313–355) lett a mozgalom névadója. Követői állásfoglalásukat Szent Ciprián karthágói püspök nézetére vezették vissza, aki kétségbe vonta az eretnekek által kiszolgáltattott keresztség érvényességét.

kezéseit: „Nem azért írtuk ezt, hogy kizárjuk azokat, akik Isten egyházában a Szentírás szabályai szerint akarják gyakorolni az aszkézist, hanem azok kizárására, akik gőgösek aszkéta életmódjukra, és fölébe akarják helyezni magukat azoknak, akik egyszerű mindennapi életmódot élnek...”¹⁵ Ez az idézet tanúskodik arról, hogy már itt találkozhatunk a Biblia és a jogi szövegek tekintélyének ütközésével.

Az első *konstantinápolyi egyetemes zsinat* (381) kánonjai szintén mellőzik a szentírási utalásokat, igaz, a püspökök jogkörének körülírásáról beszélnek (II), vagy a Szentháromság személyeinek egyenlőségéről (V) rendelkeznek. Sőt arról is, hogy előzetes vizsgálat nélkül nem fogadnak el vádlókat a püspökök ellen (VI). De találunk rendelkezést az eretnekek visszafogadásáról is (VII).

A *nimes-i zsinat* (396) kánonjai sem utalnak bibliai szövegre, igaz leginkább a vándor klerikusok ügyeivel foglalkozik, valamint azzal, hogy egyik püspök ne ítélkezzék a másik püspök joghatósága alá tartozó klerikusról (V), amely nem bibliai téma.

Némileg más a helyzet a pápai levelek esetében. *Szirciusz pápa* (334–399) Himerius, tarragonai¹⁶ püspökhöz intézett levelében találunk bibliai utalásokat. Amikor a húsvéti és a pünkösdi keresztelesekről ír, és a kellő vallási ismereteket követeli meg a keresztelendőktől, utal 1Kor 5,7-re, mert úgy véli, hogy így lehetnek a régi kovászból új tészta. Vagy, hogy nem akarja az eretnek bűnös halálát, hanem hogy megtérjen és éljen (Ez 18,23). Amikor a klerikusok kicsapongásait ítéli el és a bűnök elsíratásáról szól, idézi Jer 8,23-at, vagy az egyház gyöngeségére utalva idézi 2Kor 11,29-et: „*Ki gyöngye, hogy én ne volnék? Ki botránkozik meg, hogy én ne égnék?*” A levél szép példája a biblikus jámborságnak. Hasonlót mondhatunk el Szent Gergely kánoni leveléről is.¹⁷

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az egyház megváltozott társadalmi kontextusa miatt a zsinati jogi rendelkezésekből egyre inkább kimaradnak a bibliai utalások. Ahol azonban találkozzunk a Biblia idézésével, ott feltűnően sok a bölcsességi irodalomra való utalás. Ez azt jelenti, hogy a zsidó bölcsességi irodalmat, mint nevelésre alkalmas szövegeket szívesen használták a keresztény egyházban is. Az is figyelemre méltó, hogy a korai szokásjogi szövegek nem minden egyházban voltak kötelezőek, a zsinati rendelkezések pedig csak a résztvevőket és aláírókat kötelezték. A zsinati szövegekben a szabályozásnak nincs átfogó koncepciója, inkább csak a problémás területekre terjedt ki.

Jogi gyűjtemények bibliai idézetei

Az előző részben tárgyalt jogi rendelkezések jórészt a keleti egyházakban születtek, a nyugati, a Római Katolikus Egyház jogi hagyományaira való hatása inkább csak a tisztelet alapján működött. Róma püspöke tekintélyének erősödésével a nyugati egyház jogi hagyományát és stílusát inkább az alább következő dokumentumok és jogtudósok határozták meg. Ebben az áttekintésben nem törekedhetünk teljességre, csak a fontosabb jo-

¹⁵ ERDŐ im. 337. p.

¹⁶ Tarragona Spanyolországban található, Barcelonától délre a tengerparton. A Kr.u. 1–5 században a püspökség központja ezen a területen.

¹⁷ ERDŐ im. 356–361. pp.

gi gyűjtemények és a bibliai szövegek kapcsolatát vizsgáljuk meg, néhány reprezentatív példán keresztül. A téma magyar irodalmában igen jelentősnek számító Szuromi Szabolcs Anzelm már említett tanulmánya megállapítja: „Az egyház kánonjogi normái a Szentírás fegyelmi és tanbeli tanításán nyugodtak, egészen az apostoli kortól kezdve. Éppen ezért a bibliai szövegek, hivatkozások és magyarázatok fontos helyet töltenek be a kánoni gyűjteményekben, már az egyházfegyelem legkorábbi szövegeiben is.”¹⁸ Szerzőnk megemlíti, hogy a jogi szövegek vagy közvetlenül veszik át a bibliai szövegeket, vagy kiemelkedő egyházi szerzők magyarázatán keresztül.¹⁹

A kereszténység a Konstantin-féle békekötéstől kezdve (Kr.u. 313) előbb engedélyezett, majd hamarosan kizárólagos vallás lett Nyugaton. A keresztény misszióknak és a létrejött egyházszervezetnek be kellett illeszkednie a helyi világi jog keretei közé, amely egyben olyan anyagi és jogi függőséget eredményezett, amely nem segítette egyértelműen az ókori zsinatok, vagy az evangélium szellemében élő közösségek kifejlődését. A fölmerülő problémákat sok esetben pápai vagy püspöki levelekkel, esetenként rendelkezésekkel igyekeztek orvosolni. A nyugati misszió nagy támogatója Nagy Károly (742–814)²⁰ annak ellenére támogatta az egyházak szervezését és iskoláit,²¹ hogy maga sem élt evangéliumi keresztény életet.²² A frank birodalmi támogatásnak megvolt a maga ára: az egyház erőteljes függése a helyi világi hatalom gyakorlójától. A szabályozott viszonyok megteremtésén fáradoztak a különböző jogi gyűjtemények, amelyek sok esetben olyan egyházi vezetőktől, szerzetesből lett püspököktől származtak, akik maguk is megharcolták személyes függetlenségi harcukat a területi fejedelmekkel, sok esetben az életüket és szabadságukat kockáztatva. Érthető, hogy igyekeztek olyan jogi gyűjteményeket összeállítani, amelyek egyrészt védik az egyháznak, mint keresztény közösségnek az érdekeit, másrészt szabályozott viszonyt teremtenek az egyházi és a világi intézmények között. Ezen gyűjtemények közül említünk meg néhányat, amelyek jelentős hatással voltak a későbbi jogfejlődésre.

Dionysius Exiguus (475k.–545k.) szkíta származású ókeresztény író, Cassiodorus (485k.–585k) barátja, aki I. Gelasius pápa (492–496) hívására fiatalon került Rómába. Nem csak Jézus születésének kiszámításáról és a keresztény időszámítás bevezetéséről

¹⁸ SZUROMI im. 147. p.

¹⁹ A tanulmányban felsorolt szerzők Órigenész, Szent Jeromos, Szent Ambrus, Szent Ágoston, Nagy Szent Leó, Nagy Szent Gergely.

²⁰ Einhard, a *Vita Caroli Magni* életrajz írója szerint magas, tiszteletet parancsoló, világos hajú férfi volt aránytalanul vastag nyakkal. A 18. századi csontváz vizsgálat alapján 193 cm magasnak deklarálták.

²¹ Scola palatina (vagy Academia palatina), Nagy Károly udvarában Alcuin (735–804) által létrehozott szerzetesi iskola, melynek későbbi híres vezetője Paulus Diaconus (720–799).

²² Minden egyházi patronálása ellenére nem avatták szenté, mert nem volt hajlandó elfogadni a monogám házasságot. Magánéleti adatai jól tükrözik az egyházat támogató fejedelmek magatartását. Hivatalosan meg nem erősített kapcsolatban élt elsőszülött fia, Püpos Pipin anyjával, Himiltrudéval, aki később egy lányt is szült neki. 768-ban feleségül vette Desiderius longobárd király lányát, Desiderátát. 771-ben Hildegarddal házasodott össze Aachenben, 9 gyermekük született: Károly (772), Adelaide (773), Karlmann (később Pipin, 773), Hruodrud (777), Jámbor Lajos és ikertestvére Lothár (778), Bertha (779), Gisela (781) és Hildegarde (782). 784-ben Fastrádtól veszi el, gyermekeik Theodrada (784) és Hiltrude (787). Negyedik és egyben utolsó felesége Luitgard, nem született gyerekük. Ismert ágyasai: Gersuinda/Gerswinde, Madelgard, Bécsi Amaltrud, Regina, Adelinde. Ágyasai gyermekei általában egyházi hivatalt töltöttek be, de akadt olyan is, aki szerzetes lett, pl. Theodoric.

vált híressé, hanem nevéhez fűződik az első jogi gyűjtemény összeállítása is a pápa környezetében. Több joggyűjteményt is szerkesztett; ő állította össze az apostoli kánonok, zsinati határozatok és dekretálisok első, átfogó gyűjteményét. Ez a gyűjteménye, a *Collectio Dionysiana*²³ máig a kánonjog alapja. Gyűjteménye különböző recenziókban maradt ránk, a benne található zsinati szövegeket az előző részben elemeztük. Úgy tűnik, hogy ez az anyag átkerült Nagy Károly környezetébe és nagy hatással volt a későbbi frank egyház jogi berendezésére²⁴.

A legtöbb jogi könyv kihagyja a jogtörténet bibliai vonatkozásainak jelzését. Az olyan jelentős gyűjtemények, mint pl. a *Collectio Hibernensis*²⁵ – amit kér ír szerzetes, Cú Chuimne of Iona (†747) és Rubin of Dairinis (†725) állított össze – számunkra azért is érdekesek, mert a zsinati kánonokat és dekretáliákat szisztematikusan gyarapították bibliai idézetekkel. 326 szentírási idézetéből 217 az Ószövetségből való.²⁶ Különösen érdekes, hogy a pápa elsőségét Mt 16,18 idézésével védi meg. Ez a bibliai hely visszatérő hivatkozás lett a későbbi szerzőknél a pápaság tekintélyének igazolására. Fájdalmas, hogy a későbbiekben ez a gyűjtemény nem gyakorolt jelentős hatást az európai jogi gyűjteményekre (az itáliai dekretalistákat leszámítva).

Bár alapvetően csak a nyugati egyházi jogfejlődéssel foglalkozunk, mégis megemlítjük, hogy a keleti egyház jogára nagy hatással volt Photius konstantinápolyi pátriárka (810k–893). Számos himnusza és teológiai értekezése mellett kiadott egy jogi gyűjteményt is, amely részben a régi zsinatok recenziója volt.²⁷ Az ő jogi gyűjteményét fejlesztette tovább Johannes Zonaras (1080–1086) bizánci kánonjogász – műve kései másolatban maradt ránk *Zonarae Lexicon* címen – azonban a legtöbben ez a történeti munkájával foglalkoznak.²⁸ A keleti jogra nagy hatással volt még Theodore Balsamon (†1195) akinek műve Photius gyűjteményének²⁹, kommentárja, amelyet latinul „Scholia”-nak, görögül Σχόλια-nak neveznek (kb.1170)³⁰. Általában elmondhatjuk, hogy ezek a gyűjtemények bőséges zsinati és bibliai utalásokat tartalmaznak, igaz nem mindig szó szerinti idézetekben. Mindezek ellenére a keleti egyházban nem beszélhetünk

²³ *Die Canonessammlung des Dionysius Exiguus in der ersten Redaktion* (W. de Gruyter, Berlin 1931).

²⁴ KÉRY, LOTTE: *Canonical Collections of the Early Middle Ages (ca. 400-1140): A Bibliographical Guide to the Manuscripts and Literature*. History of Medieval Canon Law (Catholic University Press of America, Washington D.C. 1999) 87–92. pp.

²⁵ Lásd részletesebben: WASSERSCHLEBEN, HERMANN: *Die irische Kanonensammlung* (Lipscse, 1885).

²⁶ BRAY, GERALD: *The Bible and Canon law*, in *The New Cambridge History of Bible* (Cambridge University Press, 2012). 722–734. pp. Ennél a résznél sokat támaszkodom a szerző utalásaira.

²⁷ Ez az ún. „Nomocanon” gyűjtemény, aprólékos magyarázatokkal (Eunagolai kaiapodeixeis akribéis). A legrészletesebb tanulmány a témáról: HERGENRÖTHER, JOSEPH: *Photius, Patriarch von Konstantinopel, sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma* (Ratisbon, 1867–69). III kötet, 165–170. pp.

²⁸ BANCHICH, THOMAS M. – LANE, EUGENE N. (fordítók): *The History of Zonaras. From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great*. A bevezetőt és a kommentárt írta Thomas M. Banchich. Routledge, (London, 2009).

²⁹ Ezeket a gyűjteményeket megtalálhatjuk Migne *Patrologia Graeca* 137–8 (Paris, 1865).

³⁰ A „Scholia” először 1561-ben, latin nyelven jelent meg Párizsban, Gentian Hervet kiadásában, majd 1562-ben Bázelen. 1615-ben Párizsban, 1620-ban Bázelen görögül és latinul is kiadták. Megtalálható még: „*Beveridge's Pandecta Canonum*” (Oxford, 1672, P. G., cxxxvii-viii). 1852–1860, és MIGNE: *Patrologia Graeca* (CIV, 441., kommentárokkal együtt jelent meg).

átfogó jogi rendelkezésekről, mivel az nemzeti és önálló püspökségek együtteséből állt össze, és ezért nem fejlesztettek ki egyetemes érvényű kánonjogot.

Annál nagyobb hatással volt a középkori jogi gondolkodásra a *Collectio Pseudo-Isidoriana*, hamisított pápai rendelkezések gyűjteménye, amelyet Sevillai Izidor neve hitelesített. Ez a hamisítvány 830 körül keletkezhetett, valószínűleg Benedictus Levita mainzi bencés pap hamisítványa,³¹ amit a középkorban hitelesnek vélték. Legnevezetesebb darabja a Donatio Constantini³², amely megalapozta a pápa különleges nemzetközi hatalmát az egész középkorban. A gyűjtemény bevezetőjét – *In nomine Domini nostri Iesu Christi incipit praefatio Sancti Isidori episcopi* – követően inkább a zsinati és pápai nevek sorjáznak a szövegben mint a bibliai utalások, jelezve, hogy a jogi és dogmatikai szövegeknek, illetve a zsinati határozatoknak nagyobb tekintélyük volt a középkorban, mint a bibliai szövegeknek. A jog és a dogmatika maga alá gyűrte a kinyilatkoztatott Szentírást.

Wormsi Burchard (965–1025) nevét ugyan a híres jogi gyűjtemény, a *Decretum Burchardi Wormatiensis* örökítette meg, de ez a gyűjtemény nem jöhetett volna létre, ha Burchard nem kap kitűnő szerzetesi nevelést Koblenzben, valószínűleg a Szent Flórián kolostorban³³. Szentelése után III. Ottó császár (980–1002) káplánja lett, aki véres hatalmi harcba keveredett nagybátyjával, II. Henrik bajor fejedelemmel. A wormsi érsekségre kiszemelt szerzetesek sorra meghaltak, így végül Burchard lett a kinevezett érsek. Életében sokat küzdött Ottóval, akinek házából származó egy elhagyott gyereket is örökbe fogadott. Mindez a néhány életrajzi utalás is jelzi, hogy – jóllehet szerzetes volt – egyáltalán nem élt a világtól és világi konfliktusoktól mentes életet.

Irodalmi tevékenysége nem csak a jogi gyűjtemények írására terjedt ki, legalább húsz más, jelentős teológiai írása is ránk maradt, amelyek jól szemléltetik univerzális műveltségét és teológiai érdeklődését. Írt például a szent rendekről (*De sacris ordinibus*), a keresztségről (*De baptismo*), az Oltáriszentségről (*De eucharistia*), az Istennek szentelt férfiakra és nőkre (*De viris et feminis Deo dicatis*), a szüzekről és özvegyekről (*De virginibus et viduis non velatis*), a böjtről (*De ieiunio*) és a bűnbánatról (*De paenitentia*) írt munkái.

³¹ A valóságos szerzőt minden kísérlet ellenére sem sikerült azonosítani. Zechiel-Eckes, Klaus úgy vélte, hogy Corbie apátjára, Paschasius Radbertus (842–847) lenne a szerző de ő csak megjelentette a gyűjteményt. A gyűjtemény szövegei azonban 847–852 között zárnak, és a hamisítót Reims egyházi tartományában kell keresnünk. Az is lehetséges, hogy az említett apát már csak használta ezt a Corbie-ben talált kópiát. ZECHIEL-ECKES, KLAUS: *Ein Blick in Pseudoisidors Werkstatt. Studien zum Entstehungsprozeß der Falschen Dekretalen. Mit einem exemplarischen editorischen Anhang (Pseudo-Julius an die orientalischen Bischöfe, JK † 196)*, in: Francia 28/1 (2001), S. 37–90.

³² A dekretum vége ugyan hivatkozik Jézus Krisztusra, de nem idéz bibliai helyet: „20. *Huius vero imperialis decreti nostri paginam propriis manibus roborantes super venerandum corpus beati Petri, principis apostolorum, posuimus, ibique eidem dei apostolo spondentes, nos cuncta inviolabiliter conservare et nostris successoribus imperatoribus conservanda in mandatis relinqui, beatissimo patri nostro Silvestrio summo pontifici et universali papae eiusque per eum cunctis successoribus pontificibus, domino deo et salvatore nostro Iesu Christo annuente, tradidimus perenniter atque feliciter possidenda.*”

³³ EBBO/EBBERHARD OF WORMS: *Vita Burchardi* (c.1025)

Ezek után nem véletlen, hogy *Decretuma*³⁴ számos bibliai és patrisztikus forrást idéz: ószövetségi szövegeket, valamint Szent Ágostont (354–430), Nagy Szent Gergely pápát (kb. 540–604), Sevillai Izidort (556–636), Rabanus Maurust³⁵ (kb. 780–856). Mindegyiküknek van bibliakommentárja, a leghíresebb közülük Rabanus jeles bibliai glosszaíró és kommentátor. Idézi még Toledói Juliant (642–690), aki zsidóból lett keresztény püspök Spanyolországban. Művét Anselmo di Lucca (kb. 1035–1086)³⁶ *Collectio canonum*-ját használva írta meg. Ez a jogi gyűjtemény a kolostori iskolák oktatási anyagába került, és igen jelentős hatást fejtett ki az elkövetkező években.

Chartres-i Szent Ivó (1040–1115)³⁷ Normandiában, Bec kolostorában tanult Lanfranc, későbbi canterburyi püspöktől, aki Aostai, vagy más néven Canterburyi Anzelmhez (1033–1109)³⁸ küldte skolasztikus tanulmányok végett. 1069-ben püspöke kívánságra a Beauvais-i Saint-Quentin apátja lett. Később Chartres püspökeként keményen küzdött I. Fülöp simóniás intézkedései ellen, 1092-ben pedig rövid időre börtönbe is került, mivel bírálta a királyt, amiért az eltaszította feleségét, Berta holland grófnőt és Bertrade de Montfort grófnővel házasodott össze.

Három jelentős egyházjogi gyűjteményt hagyott hátra: *Tripartita*,³⁹ *Decretum*, *Panormia*,⁴⁰ és – mivel megszállott levelező volt – számtalan levelet is. A *Decretum* legelső kánonjai arról híresek, hogy megnevezik azokat a könyveket, amelyeket egy papnak ismerni kell. Ezek közt szerepel a Zsoltárok könyve és a vasárnapi evangéliumok gyűjteménye. Nyolc egyéb kánonja mutat szoros kapcsolatot a Bibliával (BW 8,41; 9,5; 10,54; 11,61; 12,22; 12,23; 13,25; 19,5) ezekből csak három (11,61; 12,22 és 12,23) idézi az Ószövetséget.⁴¹ Mindez azt jelenti, a jogi rendelkezések nem csupán reflektálnak a Biblia szövegére, hanem előírják azt a kolostori tantervet is, amelyben a Biblia oktatása is jelentős szerepet kap.

³⁴ BURCHARDI: *Wormociensis Ecclesiae Decretorum libri xx* (Coloniae 1548, Paris 1549).

³⁵ Számos bibliai könyvet kommentált: Teremtés, Bírák, Rút, Királyok, Krónikák Judit, Eszter, Énekek éneke, Példabeszédek, Bölcsesség, Sirák fia, Jeremiás, Ezekiel, Makkabeusok, Máté evangéliuma, Pál levelei. Máté kommentárja bekerült Aquinói Szent Tamás *Catena Aurea*-jába. Lásd bővebben: Aquinói Szent Tamás: *Catena Aurea I. Kommentár Máté evangéliumához* Magyar ford: Benyik György, Lázár István Dávid (JATEPress, Szeged 2000). A *Catena* szerzőiről lásd a. 829–843. oldalakat.

³⁶ Az investitúraharc idején bíboros, amikor a császár számúzi, visszavonul egy bencés kolostorba. Később több pápa tanácsadója lett. BARDONE: *Vita di Anselmo* (Finisterrae, Mantova 2009).

³⁷ Műveinek kiadásai Migne: *Patrologia Latina*., CLXI kötet, *Decretum and Panormia*: uo. CLXII, *Letters and Sermons in Monumenta Germanica Historia: Lites Imperatorum et Pontificum*, II, 640–57; MERLET, *Lettres de Saint Yves eveque de Chartres* (1885); FOURNIER, *Les collections canoniques attribuees a Yves de Chartres in Bibliotheque de l'Ecole des Chartres* (1896 et 1897).

³⁸ Legismertebb mondása: “Credo ut intelligam”. Vagyis a hittételek filozófiai alapon megállnak a bibliai érvelés és az atyák bizonyítékai nélkül is.

³⁹ Az interneten hozzáférhető a szöveg, illetve jól feldolgozott a kódex hagyománya. Lásd: <http://project.knowledgeforge.net/ivo/>

⁴⁰ KÉRY, LOTTE: *Canonical Collections of the Early Middle Ages (ca. 400-1140): A Bibliographical Guide to the Manuscripts and Literature*. History of Medieval Canon Law (Catholic University Press of America, Washington D.C. 1999) 244–250 pp.

⁴¹ SZUROMI im. 148. p.

Deusdedit bíboros (1043–1099) bencés szerzetes, VII. Gergely pápa barátja és vallási reformjának támogatója. Legfőbb jogi munkája a *Collectio Canonum*.⁴² A bíboros célja jogi eszközökkel védeni az egyház és a pápa függetlenségét. Munkáját az egyházi jogi rendszer kialakításának korai kísérletének is felfoghatjuk. A gyűjtemény négy részre oszlik: az elsőben a Szentszék elsőségét (privilegium) védelmezi, a másodikban a római klérusról beszél, a harmadikban az egyházzal kapcsolatos kérdésekről, a negyedikben az egyház és a klérus szabadságát védelmezi a világi hatalmakkal szemben.

Az eddig felsorolt jogi gyűjtemények jobbára nem központi pápai indíttatásra születtek, és nem nyertek olyan tekintélyt, hogy az egész nyugati egyház számára kötelező érvényű rendelkezésekké váltak volna. Létrejöttük célja a birodalmi és más, nem egyházi jogi gyűjteményekkel szembeni polemizálás, ezért a Szentírás idézése háttérbe szorult, de a Bibliára és a zsinatokra való hivatkozás nem szűnik meg teljesen.

A Biblia és a római jog vetélkedése a kánonjogban

Az egyház későbbi jogfejlődésére a legnagyobb hatást Johannes Gratianus OSBCam gyakorolta, akinek korai életrajzáról alig tudunk valamit sőt, azt sem tudjuk pontosan, hogy honnan szerezte műveltségét, amely az egyházi jogtudomány atyjává tette őt. Bolognában a kamalduliak Szent Félix és Nabor kolostorában élt, és az egyetemen a gyakorlati teológia (jog- és erkölestan) tanára volt. Az 1140/50 között írt főműve a *Concordia discordantium canonum* (későbbi nevén *Decretum Gratiani*), amelyben az eltérő jogszabályok összhangját keresi. Fontos megjegyezni, hogy ismertsége ellenére ez a gyűjtemény soha nem kapott egyházi vagy zsinati elismerést, mégis jelentős tekintélyre tett szert és az egyetemi jogi oktatás által alapvetően befolyásolta az egyházi jogszemléletet. Az egyház világi hatalomtól való széleskörű autonómia-igényének is fontos jogi támasza lett ez a gyűjtemény. Ennek érdekében az egymásnak ellentmondó rendelkezéseket Gratianus igyekezett összehangolni, skolasztikus logikával egységesíteni a rendelkezések szemléletét és egységes rendszerbe foglalni az egyház jogrendszerét.

A gyűjtemény három részre oszlik: „ministeria, negotia, sacramenta”. Az első rész 101 bekezdéséből az első húsz a jog elveivel, a fennmaradó rész az egyházi személyekkel és funkciókkal foglalkozik. A második rész az egyházi gyakorlat leírása a házassággal, illetve a bűnbánat szentségével kapcsolatban. A harmadik rész a „De consecratione” címet viseli és öt másik szentséggel vagy szent dologgal foglalkozik. Részben egyházi jogszabályok gyűjteménye, részben ezeknek egyházi írók által írt magyarázatait foglalta magában. Már itt jelezzük, hogy a német reformáció elindítója, Luther Márton a pápai bullával együtt Gratianus művét is máglyára vetette,⁴³ mert úgy vél-

⁴² Korai kiadása vö: MARTINUCCI: *Collectio canonum* (Velece 1869).

⁴³ „Én, Luther Márton, a hittudományok tudora, wittenbergi ágostonrendi szerzetes, mindenkinek tudtára adom, hogy az én kívánságomra, tanácsomra és közreműködésemmel az 1520. év Szent Miklós napját követő hétfőn (2) a római pápa s némely híveinek (3) iratai elégettettek...” ld. LUTHER MÁRTON: *Miért égette el dr. Luther Márton a pápának s híveinek iratait?* Fordította Paulik János nyíregyházi ev. lelkész. 2 kiad. (Budapest, 1913).

te, hogy a bibliai gondolkodás ellentéte fogalmazódik meg ezekben a jogi rendelkezésekben. Luther a jog és a dogmatika ellen bibliai érveléssel válaszolt, zavarba hozva ezzel a vele vitázó egyházi tekintélyeket, leginkább az eredetileg dominikánus Tomasso de Vio (1469–1534)⁴⁴ bíborost. Később azonban az evangélikus egyház is jogi kodifikációs lépésekre kényszerül az intézmény egyben tartása érdekében, de ezen dokumentumok vizsgálatától és bibliai hivatkozási rendszerétől terjedelmi okok miatt eltekintünk.

Az egyetemeken az egyházjogot a pasztorálteológia keretében oktatták, vagyis nem tekintették a teológia önálló ágának. Nem így Bolognában, ahol a teológiai törzsanyag részeként oktatták. Gratianus akkor élt és alkotott, amikor a bibliamagyarázatot is igyekeztek a skolasztikus módszernek megfelelően a régi magyarázatok szisztematizált verziójával a katénákban magyarázni. Aquinói Szent Tamás megalkotta a *Catena Aurea*-t,⁴⁵ amit először Párizs, majd egész Európa egyetemein a bibliamagyarázat tankönyveként használtak Luther Mártonig. A skolasztikus gondolkodás a biblia- és a jogértelmezésre is rányomta bélyegét. Gratianus szerint⁴⁶ a Biblia Isten örök szava és a természetes jog része. Úgy vélte, hogy az Ószövetség joga, főleg ahogyan a próféták megfogalmazták, nem csak a választott népre, hanem az Újszövetség népére, az egyházra is vonatkozik. Különbséget tesz a Biblia morális és misztikus tanítása között. Az előbbi a gyilkosságra és a házasságtörésre vonatkozó szabályokra vonatkozik, az utóbbi pedig a szertartásokra és az istentiszteleti szokásokra. Úgy gondolja, hogy a civiljoggal Ádám bukása és Kain gyilkossága után kell foglalkozni. Nimródot az első földi királynak tekintette, aki már ezt a civiljogi szemléletet követte (Ter 10,8). Ám szerinte a történelem bizonyította, hogy a civiljog milyen tökéletlen, hiszen Ádám bukása után jött létre, ennek korrigálása végett nyilatkozta ki Isten az akaratát. Az Újszövetségben a különbség leginkább a házasságra vonatkozó jogi szabályozásban nyilvánul meg. Az is világos számára, hogy a papi nötlenség nem az Ószövetség joga által támogatott állapotot jelent, ezért Pál apostol szemléletét követi, hogy ez a jobbik megoldás, és aki ebben elbukik, azt az egyházjognak büntetnie kell. A gyűjtemény 1356 idézetet tartalmaz a Bibliából, melyből 581 ószövetségi, 775 újszövetségi. Csak egyharmada származik a korábbi kánonból és kb. 500 bibliaidézetet Gratianus maga gyarapítja a gyűjtemény szövegét. Ezzel az idézetszámmal jelzi, hogy sokkal nagyobb érdeklődést mutat az újszövetségi szövegek iránt, mint a *Collectio Hibernensis*. Ennyivel nagyobb figyelem jut az Újszövetségre a 12. században, mint 400 évvel korábban. A legtöbb idézetet az eretnekség, a simónia és

⁴⁴ X. Leó pápa nevezte ki bíborosnak és 1518-ban Németországba küldte apostoli legátusként. V. Károly császár megválasztásánál segédkezett Frankfurtban, azon munkálkodott hogy a kezdődő reformációs mozgalmat lecsillapítsa. Luther Mártonnal 1518. október 14–16-án találkozott. Ő volt Luthernek az egyetlen katolikus teológus vitázója, de az eljárásból X. Leó kivonta és Luther ügyét jogászokra bízta. Visszavonulva közjogi ténykedésétől mint szerzetes Poliglott Bibliát adott ki, a héber és görög szöveg rekonstrukciójára építve. 1523-ban az Ószövetség, 1532-ben az Újszövetség szövegét korrigálta. Lásd bővebben: ALLARIA, GIOVANNI: *Tommaso De Vio: cardinale Gaetano* (La Poligrafica, Gaeta 1969).

⁴⁵ AQUINÓI SZENT. TAMÁS: *Catena Aurea I. Kommentár Máté evangéliumához* ford. Benyik György, Lázár István Dávid (JATEPress, Szeged 2000).

⁴⁶ Gratianus bibliaidézeteinek tárgyalásánál erősen támaszkodtam BRAY, GERALD: *The Bible and Canon law* tanulmányára, amely megjelent Richard, Marsden és E. Ann Matter kiadásában *The New Cambridge History of Bible from 600-1450*. (UP, Cambridge 2012). 722–737. pp.

a bűnbánattartás szabályainak megfogalmazása közben használta.⁴⁷ Az Ószövetséget idézve bőségesen használja a zsoltárokat és a bölcsességi irodalmat, az Újszövetség esetében Pál leveleiből idéz a legtöbbet.

Egyházjog a hatalom szolgálatában

A *Decretum Gratiani* magyarázói a glosszátorok – akik jórészt a bolognai egyetem jogtanárai voltak – magyarázat közben egy újabb rendszert fedeztek fel, a római jogot, amit igyekeztek beilleszteni Gratianus gyűjteményébe. Közéjük tartozott Bolognai Irnerius,⁴⁸ aki egyébként a bibliai exegézis szabályait próbálta alkalmazni a jogi szövegek magyarázatára. A római jog iránti érdeklődést valószínűleg a „*Littera Florentina*” vagy más néven „*Codex Florentinus*”⁴⁹ megtalálása indította el. Ez a 6. századból származó, több kéz által írt jogi kódex – amit I. Justinianus (483–565) bizánci császár törvénykönyvének tartottak⁵⁰ – a Biblioteca Medicea Laurenziana-ból került elő. Irnerius követői nagy buzgalommal tanulmányozták ezt a kéziratot, négy részét – *Institutiók*, *Digesták*, *Codex*, *Novellák* – egységes testnek (*Corpus iuris*) tekintették és 5 kötetbe foglalták össze: *Digestum vetus*, *infortiatum*, *novum*, *Codex*, *Volumen parvum*,⁵¹ Gratianus után sokan munkálkodtak a jogi rendszer tökéletesítésén.⁵²

Ennek a jogtörténeti vizsgálódásnak nagyhatású következménye, hogy a glosszátorok megerősítették, hogy az egyház örökölte azt a jogot a római birodalomtól, hogy az államra veszélyes csoportokat üldözzön. Emiatt az eretnekségeket felség sértésnek – „*crimen majestatis*” – tekintették. Az eretneküldözés összetett kérdés, a korábbi vitákban pl. Ciprián (200–258), Órigenész (184–254) és Lactantius (240–320) még az eretnekek megölése ellen érveltek, de Nagy Szent Leó pápa (406–461) már a megölésüket helyeselte. Vele szemben a keresztes háborúk ideológusa Clairvaux-i Bernát (1090–1153) elvetette ezt a nézetet és a hitre nevelésüket fontosabbnak tartotta, mint a hitre

⁴⁷ Lásd bővebben THIERNEY, BRIAN: „*Sola scriptura*” and the canonist. *Studia Gratiana* 11. (1967) 347–366. pp. A kor jogi szemléletéhez lásd még: uő: *Religion, law, and the growth of constitutional thought, 1150–1650* (Cambridge University Press, Cambridge és New York 1982). JAMES ROSS SWEENEY: *Popes, Teachers, and Canon Law in the Middle Ages* (Cornell University Press 1989).

⁴⁸ Peter Weimar Irnerius, in: STOLLEIS, MICHAEL: *Juristen. Ein biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert* (Beck, München 2001).

⁴⁹ A kézirat D. 18.1.9.2 glosszáiból arra következtetnek, hogy longobárd kéziratból másolták, amely legkésőbb a 9–10. században került a könyvtárba, valószínűleg Dél-Itáliából. Megtalálásakor a kézirat Pisában volt, de egy 13. századi forrás Amalfit feltételezi lelőhelyének, csak 1155-ben háborús adományként kapta meg Pisa, és csak 1406-ban került Firenzébe.

⁵⁰ Ld. az első fotokópiás kiadása *Justiniani Augusti digestorum seu pandectarum codex Florentinus olim Pisanus*. 10 kötet. (Roma 1902–1910). CORBINO, ALESSANDRO: *Justiniani Augusti Pandectarum codex Florentinus* (Olschki, Firenze 1988).

⁵¹ Első nyomtatott kiadása Velencében jelent meg (1476–1478), majd *Corpus iuris civilis* címen Genfben, 1583-ban. *Éditiones Pandectarum Florentinae* azok a kiadások, amelyek a Medici-könyvtárban levő s a VI. sz. végéről való szép kézirat (virgo florentina) szövegét adják, pl. a Theodor Mommsen-féle kiadás a 19. század végéről.

⁵² Csak a legjelentősebb egyházjogászokat sorolom fel: Paucapalea, Roladus Bandinelli, Magister Rufinus, Pisai Huguccio, Stephanus Tornacensis, Johannes Teutonicus, Bartholomeus Brixiensis.

kényszerítésüket. VII. Gergely (1029? – 1085) uralkodása és hatalmának egyetemes kiterjesztése a fejedelmek és királyok fölé ezt az irányvonalat erősítette. Gergely ezt követően, mint reformszellemű, energikus egyházfő maradt meg az egyház emlékezetében. Újításait nemcsak Itáliára és Németországra, hanem az egész keresztény világra szándékában állt kiterjeszteni. Ennek érdekében több szövetséget is kötött királyokkal és fejedelmekkel. Főleg a IV. Henrikkel kiobbant konfliktusa miatt kényszerült arra, hogy számos fejedelem támogatását megszerezze a német trón ellenében. A cluny szerzetesi reform hatása alatt állt, azt új hivatala segítségével szerette volna az egész egyházra kiterjeszteni. Rendelkezéseit a 1074-es lenti reformzsinatának határozataiban foglalta össze. A négy legfontosabb kánonjának rendelkezései: 1. Az a klerikus, aki papi méltóságát – legyen az akármilyen rangú – pénzért vásárolta meg, azonnal hagyjon fel egyházi szolgálataival. 2. Aki hivatalt, egyházi birtokot vagy jogot vásárolt, azt köteles visszaszolgáltatni. 3. Aki bűnös a papi bujaság vádjában, köteles feladni egyházi szolgálatait. 4. A hívek kötelesek megtagadni a fenti vétkekben bűnös papoknak a miselátogatását és bármilyen más kapcsolatot. A rendelkezésekben tapasztalható visszásságok a 12. századi eretnekmozgalmakban az albigensek és a katharok tiltakozásának meghatározó alapjai lesznek. Az eretnekmozgalom a későbbiekben a Balkánon a bogumilek⁵³ fellépésével folytatódik, akiknek a Bibliára is gyakorta hivatkozó mozgalma az egyházon belül és különböző területeken világi vonatkozásban is egyfajta káoszt indított el. A rend helyreállításának igénye elsőként II. Frigyet (1212–1250), majd később más uralkodókat is megerősített abban, hogy a IV. lateráni zsinat⁵⁴ inkvizíciót támogató rendelkezéseit a világi törvény erejére is emeljék. Az egyházjog új rendszere pedig ehhez jelentős jogi támaszt adott. Ennek az egyik jelentős lépése volt az ún. vezeklési könyvek⁵⁵ megjelenése, melyek a magánjellegű gyóntatást elősegítő kézikönyvekként léteztek, beépültek az egyházjogba, ami a világi inkvizíció megjelenésével azt eredményezte, hogy akarva-nem akarva csókot váltott egymással a morális buzgólkodás, és a világi hatalom. Az eredetileg belső fórumon (lelkismereti fórum) született döntések és büntetési tételek most külső fórumra (világi jogi területre) kerültek át és a *crimen* büntetési tételei lettek. Érdekes ebben az összefüggésben vizsgálni Pennaforti Szent Rajmund *Compilatio nova – Codex Gregorianus*, VIII. Bonifác *Constitutiones Clementinae*, Jean Chappuis *Corpus Iuris Canonici, Extravagantes Ioannis XII.* c munkáit, de most a részletes elemzéstől eltekintünk.

⁵³ A legkorábbi magyar bibliafordítás feltehetően a bogumilok megtérítéséhez fűződik: *A müncheni kódex négy evangéliuma* (1466).

⁵⁴ A zsinat rendelkezéseit távolabbról és közelebről előkészítő jogászok és teológusok voltak: Bernardus Papiensis, Johannes Galenus, Johannes Teutonicus. *Compilatio secunda*, *Compilatio quarta*, III. Honoriusz, *Compillatio seu collectio quinta*.

⁵⁵ A vezeklési könyvek a különböző bűnökre kiszabott vezeklési tételeket tartalmazták, de alapvetően lokális használatú, magánjellegű gyűjtemények voltak, mint pl. a *Iudicia Coumenni* (7. sz. Írország), *Judicia Theodori Episcopi Cantuariensis* (668–690), *Liber de Poenitentiarum mensura taxenda* (540–612). Angliában Beda Venerabilis (†735) és Egbertus (†766) yorki érsek is kiadott hasonló munkát. Ezek utóéletét is bemutatja Bánk József: *Kánonjog I.* (SZIT, Bp. 1960) 154–166. pp.

Központosított jogi kódex kialakulása

A következő pápák rendszeresen adták ki a pápai dekretálisokat,⁵⁶ vagyis egy-egy ügyben tett döntéseiket, amelyek előkészítették az utat a központi jogi kódex megalkotásához. Ezek a döntések nem sokat idéznek a Bibliából. A reformáció miatt a tridenti zsinaton⁵⁷ döntöttek a Szentírás és a liturgikus könyvek hiteles kiadásainak rendszeréről.⁵⁸ A Bibliáról való vitát megelőzte a Nicea-Konstantinápolyi hitvallásról szóló vita (III. szekció), ezt követte a bibliai hagyományról szóló vita, amelyben elítélték a „Sola scriptura” elvet. A zsinat rendjében a következő a Vulgata-dekrétum, amelyben a Jeromos által fordított Vulgata szövegét fogadták el hivatalos Szentírásnak a nyugati (római) katolikus egyházban. Ezután már csak a hivatalos szöveget kellett előállítani,⁵⁹ mert a Vulgata-kéziratok több változatban és eltérő szöveggel voltak megtalálhatók. A Vulgata-dekrétum a nyugati kánon lezárásának végét is jelentette és a kánoni és az apokrif/pszeudoepigraf könyvek szétválasztását, legalább is a keresztény tanítás szempontjából. Ez persze azt is jelentette, hogy a dogmatika és az egyházjog tekintélyében megelőzte a Biblia szövegét, és az előbbi kettő szabályozta a Biblia olvasásának módját és értelmezését és nem fordítva. Kétségtelenül, hogy a Bibliával kapcsolatos állásfoga-

⁵⁶ IX Gergely ügylevél gyűjteménye (1234-ben emelkedett jogerőre), Collectio Innoncenti IV., Collectio Gregoirii X., Collectio Niclai III., VIII Bonifác ügylevél gyűjteménye, V. Kelemen ügylevelei, Extravagantes Joannis XXI. (előkészíti az utat a 1503-ban megjelent Corpus Juris kiadásához). Bánk József. im. 150-198. pp.

⁵⁷ III. Pál pápa 1542. május 22-ére hívta össze Tridentbe (Trento): „Isten dicsőségére és magasztalására, a hit és keresztény vallás fejlesztésére és felemelésére, a tévnanok kiirtására, az egyház békéjére és egységére, a papság és a keresztény nép megjavítására, a keresztény név ellenségeinek megsemmisítésére”. A zsinatnak három szakasza volt. Az első 1545. december 13-ától 1549. szeptember 14-éig tartott, amikor azt III. Pál felfüggesztette. Ebben az időszakban 10 ülést tartottak, a 9. és 10-iket Bolognában, ahová a zsinatot 1547. március 11-én áthelyezték a közben kitört járvány miatt, amelynek a résztvevők közül többen áldozatul estek. A második szakasz 1551. május 1-jétől 1552. április 22-éig tartott, III. Gyula pápa alatt. Hat ülés után a zsinatot két évre felfüggesztették, és csak tíz év múlva folytatták. A harmadik szakasz 1562. január 18-ától 1563. december 4-éig folyt IV. Piusz pápa alatt, aki a – megszakításokkal 18 évig tartott – zsinat végét 1563. december 12-én ünnepélyesen kihirdette. Határozatait előbb 1563. december 30-án konzisztóriumban, 1564. január 26-án pedig bullában ünnepélyesen megerősítette.

⁵⁸ A zsinat rendelkezései latinul és németül: WOHLMUTH, JOSEF (kiad.): *Dekrete der ökumenischen Konzilien, Bd. 3, Konzilien der Neuzeit* (Paderborn 2002). Történetének analizisét lásd. PRODI, PAOLO (kiad.): *Das Konzil von Trient und die Moderne*. Schriften des Italienisch-Deutschen Historischen Instituts in Trient 16. (Berlin 2001).

⁵⁹ A Vulgata latin nyelvű bibliafordítás, a Kr.u. 5. század elején Betlehemben készült, Szent Jeromos (347–420) munkája, aki előbb az Itala (Vetus Latina) fordítást javította, majd héberből, arámból és görögből újrafordította az ó- és újszövetségi Szentírás minden könyvét. Kr.u. 400-tól 1530-ig minden hivatalos elismerés nélkül Nyugaton ennek a szövege volt ismert és lett számos nemzeti fordítás alapja is, mint pl. King James angol Bibliáé. Legrégebbi szövege a Codex Amiatinus-ban és a Codex Fuldensis-ben maradt fenn. Száz kódex revíziójára alapozva Mazarin munkáját adta ki Johann Gutenberg és Johann Fust 1455-ben. Az első kritikai kiadása 1504-ben Párizsban jelent meg. 1516-ban Erasmus javított kiadását adták ki, amelynek szövege a görög és a héber kéziratokból korrigált. Jelentős Xanthus Pagninus, Cajetan bíboros (Luther legjelentősebb vitapartnere), Augustinus Steuchius, Isidorus Clarius apát és mások kiadása. A kritikai kiadások egyik legjobb változata 1528-ban jelent meg és alapja lett a katolikus egyházban hivatalos Sixtine-Clementin kiadásnak (1585–90).

lásokat Luther Márton „Sola scriptura”⁶⁰ tanának vitája nagyon beárnyékolta, melynek kapcsán a protestáns egyházak azt hirdették, hogy a dogmatikai és a jogi érvelést meg kell előznie a Bibliára alapozott bizonyításnak, és csak az utóbbi a meghatározó, míg a zsinat az egyházban folyamatosan működő hitfejlődés tekintélyét védte. Különös, hogy Luther műveiből ugyan a legismertebb a bibliafordítása,⁶¹ de munkáinak nagy része dogmatikus jellegű vitairodalom,⁶² és nem bibliamagyarázat. A leginkább szisztematikus bibliamagyarázó Kálvin János (1509–1564), de bibliáértelmezése a magyarázatokban⁶³ és az egyház alapalkotmányának szánt *Institutiones*-ban⁶⁴ jelentősen eltér. Hasonló mondható el a protestáns egyházak jogi rendelkezéseiről, amelyekkel részletesen itt nem tudunk foglalkozni. A tridenti zsinat és a protestáns egyházak ettől kezdve nemcsak a Biblia tanulmányozásában tértek el egymástól, hanem a Biblia és a dogmatika, valamint az egyházjog tekintélyének megítélésében is. Ez a vita a bibliai vallásosság előtérbe kerülését jelentette, amely nem csak a Biblia idézésében, hanem a Biblia és a jog szemlélete feszültségének felismerésében is kezdett megnyilvánulni.

A két Codex Iuris Canonici bibliahasználata

Az 1918-as kódex X. Pius 1904-ben beindított kodifikációs munkájával kezdődött, XV. Benedek idején folytatódott és 1914-ben fejeződött be. Ebben a kodifikációban Serédi Jusztinián (1884–1945),⁶⁵ a későbbi magyar bíboros is részt vett. A kodifikációt ugyan

⁶⁰ A „sola scriptura” tana Luther Mártonra vezethető vissza, bibliai alapja: Ef 4,11–14 és Zsid 5,19), melyek alapján a szentírási iratok elsőségét hirdette és amelyre a megigazulás tanát alapozta. Erre X. Leó pápa 1520. június 15-én *Exsurge Domine* kezdetű bullájával válaszolt.

⁶¹ Luther György lovagként inkognitóban élt Wartburgban és Melanchthon tanácsára fordította le 11 hét alatt az Újszövetséget németre, Rotterdami Erasmus reveideált görög Újszövetsége alapján, de a Vulgata szövegét is használta a fordításhoz. A fordítás 1522 szeptemberében jelent meg, ezt nevezik a Szeptemberbibelnek. 1523-ban az Ószövetség első része jelent meg, a teljes Luther Biblia 1525-ben látott napvilágot és 22 kiadást élt meg Luther idejében. A teljes Ószövetséget a héber maszoréta szövegekre alapozva 1534-ben nyomtatták ki.

⁶² Zsoltár magyarázatok (1513–1515) a Római levél magyarázata (1515–1516) a Galata levél magyarázata (1516–1517), a Zsidó levél magyarázata (1517–1518) a hét bűnbánati zsoltár magyarázata (1517). A többi írása inkább a dogmatikai vitairodalomhoz tartozik: *An den christlichen Adel deutscher Nation*, (Wittenberg, 1520). *Von der Freiheit eines Christenmenschen*, (Wittenberg, 1520). *De captivitate Babylonica ecclesiae*, (Wittenberg, 1520). *Catechismus minor*, (Wittenberg, 1529). *Artikel der evangelischen Lehre*, (Wittenberg, 1537). *Von den Jüden und Ihren Lügen*, (Wittenberg, 1543). *Tischreden*, (Wittenberg, 1566).

⁶³ BENYIK GY.: *Kálvin és a Biblia*. In: Református Szemle, Kolozsvár, 2011 március-április szám (104) 125–148. p..

⁶⁴ Magyarul KÁLVIN J.: *A keresztény vallás rendszere*. Ford.: Czeglédi Sándor és Rábold Géza (Pápa, 1909).

⁶⁵ Eredeti nevén Szapucsek György, 1884-ben a Pozsony vármegyei Deáki faluban, szlovák eredetű, vallásos, sokgyermekes tetőfedő iparos családban született. 1901-től Pannonhalmi bencés rendi neve Jusztinián. A teológiát a római bencés Szent Anzelm Egyetemen végezte. Pietro Bastien professzor hatására az egyházjogra specializálódott, és nála doktorált. Pannonhalmára, 1908. július 14-én pappá szentelték. A fogadalomtétel után, Rómába utazott, ahol egyházjogot tanult. 1904-ben X. Piusz pápa (1903–1914) Pietro Gasparri (*1852 †1934, 1907–1934) bíborost, a párizsi Katolikus Intézet kánonjogásza (1898–1901), későbbi vatikáni államtitkárt (1914–1930) bízta meg az 1918. május 19-én életbe léptetett Codex Iuris Canonici, az új kánonjog kidolgozására föllállított bizottság vezetésével. 1938-ban az első zsidótörvény-javaslat felsőházi vitájában Serédi bíboros és Glattfelder Gyula csanádi püspök kifogásolták a kollektív

Pietro Gasparri (1852–1934) koordinálta, aki félt a munka megakadásától ezért a háborús eseményekre való tekintettel maga menekítette a Vatikánba Serédit a kodifikációs munka folytatására 1915-ben. Munkájuk eredménye a *Collecta Fontium Codicis Iuris Canonici* kilenc kötetben jelent meg, 6464 forrást közölt és az utolsó kötetet csak 1939-ben tették közzé.⁶⁶ Jelentős a kódex rendszere, amely öt részre oszlik: általános szabályok (1–36 kánon), a személyekről szóló rendelkezések (87–725 kánon), a dologi jog (726–1551 kánon), a polgári büntető jog (1552–2194 kánon), az anyagi büntetőjog rendszere (2195–2414).

Az egyház missziós küldetését Mt 18,16-ra alapozza: „*Menjetek tehát, tegyétek tanítvánnyommá mind a népeket! Kereszteljétek meg őket az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevére.*” De hozzát teszi, hogy tévedhetetlenül kell hirdetni és az egyház tanítói hatalmának hordozói a pápa és a püspökök, a hívek rendes tanítói, (can. 1322), akinek ezt minden földi hatalomtól függetlenül kell hirdetniük. A hitoktatással kapcsolatban idézi a 1Kor 3,1 és a Zsid 5,11-14-et is.(can. 1329–1336), a prédikáló pap Krisztus képviselője (2Kor 5,20), de erre a püspöktől kell engedélyt kapnia. A tiltott könyvek használatával kapcsolatban (can. 1395–1405) a dolog természetéből adódóan nincs szó bibliai hivatkozásról. A szentségek kiszolgáltatásával kapcsolatban viszont sok bibliai utalást találunk: bérmlás (ApCsel 8,17; Zsid 6,2), a papok misézési kötelezettsége (Zsid 5,1 és 8,3). az egyházi rend, a tonzúra szokása (1Kor 11,14-sköv). A pápasághoz szükséges feltételeknél a történeti áttekintésben (can. 983–890) utal az 1Tim 3,1-re, illetve a Tit 1,6-ra, az életkori és a morális feltételek megalapozásaként. A papok pereinek illetékességét a római és a frank jogra való hivatkozással határozza meg (can. 120). A papi zsolozsmáról szóló részben természetesen sok bibliai utalást találunk (can. 135), a felosztását a 118. illetve a 164. zsolttárra alapozza. A papi nőtlenség esetében a 300-as évekbeli elvira-i zsinat a hivatkozási alap és nincs bibliai utalás. A papok képzésénél teológiai oktatásról beszél, legalább három éves képzést írva elő, és nem beszél kifejezetten bibliai tanulmányokról.

Az Egyházi Törvénykönyv 1983

A II. vatikáni zsinat után kódexet II. János Pál pápa hirdette ki 1983 január 25-én,⁶⁷ jóllehet a munkát már VI. Pál is sürgette 1966. augusztus 17-i beszédében, mondván: „*...ha az egyház hierarchikus társaság ..akkor nem mondhat le arról, hogy következetesen a kinyilatkoztatásból, valamint mindenkori belső és külső életének szükségleteiből*

felelősség és büntetés elvét. Ld. id. Antall József Menekültek menedéke. Emlékek és iratok.Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, (Budapest 1997).

⁶⁶ Codex Iuris Canonici; PII X. Pontificis Maximi: Iussu Digestus Benedicti Papae XV. (Herder, Pustet 1920). A kódex regisztere (Index) csak jogi fogalmakat listáz, bibliai regiszter nincs csatolva a könyvhöz, és „Biblia” címszó sincs a regiszterében. 718–869. pp.

⁶⁷ Latin szövege – Libreria Editrice Vaticana – 1983-ban jelent meg. Magyar fordítása Erdő Péter munkája, 1985-ben jelent meg (SZIT, Budapest). A fordító jelezte, hogy le kellett győznie azt az akadályt, amely a magyar egyházi jogi terminológia kiforratlanságából ered. Ennek egyik oka, hogy az egyházjog oktatásának nyelve Magyarországon egészen 1960-ig a latin volt. A magyar egyházi jogi terminológia legfőbb forrása Bánk József Kánoni Jog I–II. (Budapest 1960–62) könyve volt.

levezetett törvényeket alkotson magának...” Megemlíti az ún. „juridizmus” hátrányait, amelyet nem a jog eltörlésével, hanem új jogi normák alkotásával igyekezett legyőzni, de egyszerűsítette az 1917-es kódex latin nyelvét.

A kódex bevezetőjében nemcsak számos szentírási utalást találunk, hanem a bibliai megalapozás igénye is láthatóvá válik. Az *Úr Krisztus egyáltalán nem rombolta le a törvényeknek, és a prófétáknak azt a gazdag örökségét, amely Isten népe története és tapasztalása révén az Ószövetségben folyamatosan halmozódott fel, hanem beteljesítette (Mt 5,17), hogy új és mélyebb értelemben tartozzék hozzá az Újszövetség örökségéhez. Noha Szent Pál a húsvéti misztériumot magyarázva azt tanítja, hogy a megigazulás nem a törvény művéből, hanem a hitből fakad (Róm 3,28 Gal 2,16), mégsem zárja ki a tízparancsot kötelező erejét (vö. Rom 13,8–10 Gal 5,13–25. 6,2) és nem tagadja Isten egyházában a fegyelmi rend jelentőségét (1Kor 5. és 6. fej).* Érdekes megjegyzés olvasható a jog és a kegyelem közötti kapcsolatról, amely korábbi kódexben egyáltalán nem szerepelt: *„a törvénykönyvnek a célja egyáltalán nem az, hogy az egyház életében a krisztushívők hitét, a kegyelmet, a karizmákat és különösen a szeretetet helyettesítse.”*⁶⁸ Úgy tűnik, hogy az egyházjog önmagát csak szabályzó elvként értelmezi a működő egyházi közösség viszonyainak szabályozásával, de nem akarja helyettesíteni sem a Bibliát, sem más kegyelmi eszközöket, amely az egyház tagjainak lelki életét és az egyház szervezetét életét éltetik.

Az új egyházi törvénykönyv a II. vatikáni zsinat⁶⁹ kincstárából merít, de megőrizz számos régi elemet is.⁷⁰ Az új Egyházi Törvénykönyv kánonjai rövidebbek és kevesebb is van belőlük, de egyetlen közvetlen bibliai utalást sem találhatunk a kánonokban. Ennek az oka, hogy a II. vatikáni zsinat dokumentumaira utalnak a kánonok, amelyek viszont bőséges bibliai reflexiót tartalmaznak. Számos esetben ugyan a kódex szövege közel áll a közelebb meg nem nevezett bibliai textushoz, annak ellenére, hogy nem idézi azt. Megmaradt azonban egy nagy probléma, hogy az alapvetően nem jogi, hanem inkább lelki és pasztorál-dogmatikai műfajú szövegek mondanóját kell a kodifikációban jogi szövegekké transzformálni. Úgy tűnik ez nem valósítható meg konfliktusmentesen. Már csak azért sem, mert a zsinati atyák bizonyos rendelkezések bevezetését egy 3–5 éves átmeneti periódus után képzelik el, a jogi szövegeknek pedig a hatályosság miatt konkrét definíciót kell tenni. Számos esetben a zsinati szöveg bizonyos rendelkezéseket a területileg illetékes püspöki karokra bízta. Ez azt jelenti, hogy a központi kodifikációban a végleges rendelkezést a jognak püspökkari vagy területi konferenciák kodifikáló tevékenységébe kell utalnia, bizonyos irányelvek megadásával. A II. vatikáni zsinat alatt és után létrejött kodifikáció arra is ráirányítja a figyelmet, hogy más egyházfogalmat tart maga előtt a zsinati dokumentum, mást az ókeresztény kódexek és mást a jogalkotó. Mindez a biblikusok, a szisztematikus teológusok és a jogászok közötti vé-

⁶⁸ ERDŐ PÉTER: *Az Egyházi Törvénykönyv*. im. 39.

⁶⁹ A II. vatikáni zsinatot XXIII. János pápa nyitotta meg 1962. október 11-én a római Szent Péter-bazilikában és 1965. december 8-án VI. Pál pápa zárta be. Dokumentumai lásd PETER HÜNERMANN (kiad.): *Die Dokumente des Zweiten Vatikanischen Konzils. Konstitutionen, Dekrete, Erklärungen Lateinisch-deutsche Studienausgabe.* (Herder, Freiburg 2004). Magyarul: Diós István (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai* (SZIT, Budapest 2007).

⁷⁰ ERDŐ PÉTER im. 43.

leménykülönbségek kiélezéséhez vezetett, ami a katolikus egyházban is elindította az egyházjog teológiai reflexióját.

Az egyházjog teológiai kritikája

Korábban emlékeztettünk arra, hogy az egyházjog a pasztorálteológia körébe tartozó tárgy volt, és – Bolognát kivéve – nem tekintették teológiai tárgynak. A reformáció, ami egyben a mindenható egyházjognak is erős kritikája lett, előbb csak evangélikus körökben, majd erre reagálva katolikus jogászok esetében is kiprovokálta az egyházjog teológiai reflexióját, amelyet a teljesség igénye nélkül,⁷¹ röviden szeretnénk összefoglalni. Részletesen nem térünk ki az evangélikus egyházjog fejlődésére,⁷² bár a protestáns egyházak sem kerülhették el azt, hogy intézményeik és felekezeteik működését szabályokba foglalják. Az anglikán és az episzkopális egyház sajátos jogi gyűjteményekkel rendelkezik,⁷³ a református egyháznak maga Kálvin János állított össze egy Institutiót, de ezután további lokális szabályozások történtek.⁷⁴ Ezek a jogi szabályozások nem terjednek ki minden azonos konfesszióhoz tartozó egyházmegyére vagy egyházi közigazgatási egységre, hanem mindegyiknek meg van a lokális joga. Amikor Luther Márton – a római katolikus egyház és a pápa által vezetett keresztény közösséggel való jogi szakítás gesztusaként – elégette az egyházjogot, akkor az egyház szabályozásának sok részét a fejedelmek kezébe tette le. Mindezt a látható és láthatatlan egyház definíciójának bevezetésével tette,⁷⁵ amelyben a láthatatlan egyházat kegyelmi közösségnek tekintette, amelynek nem lehet joga, a láthatót pedig a fejedelmek kezébe helyezte. Ez a definíció tette érdekelté a német fejedelmeket a reformáció sikerének előmozdításában, mert így jelentős egyházi vagyon és közösség került a befolyásuk alá, illetve annak működésének világi szabályozása. A kötelező egyházi szabályozás és tekintély elvetése korábban is jelen volt spirituális csoportok és vezetőik között, hogy csak néhányat említsünk Joachim a Fiore apát (1135k–1202), John Wycliffe (1320–1384), Husz János (1369–1415). De az első jelentős és egyben radikális egyházjogtagadó munka Rudolf Sohm⁷⁶

⁷¹ ERDŐ PÉTER: *Az egyházjog teológiája, intézménytörténeti megközelítésben* (SZIT, Budapest 1995). A téma bemutatásakor jelentősen támaszkodtam erre a tanulmányra.

⁷² Boleratzky Lóránd: *A magyar evangélikus egyházjog alapjai és jogforrásai I.* (Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest 1991). Rácz Lajos (szerk.) *Felekezeti egyházjog Magyarországon* (Budapest 1995). Szathmáry Béla: *Magyar egyházjog* (Budapest 2004). Antalóczy Péter: *Felekezeti egyházjog alapjai* (Budapest, 2011. 12.)

⁷³ A téma fontosabb irodalma: BAKER, J. H.: *An Introduction to English Legal History*, 4. kiadás (Butterworths, ondon 2002). *The Episcopal Church Constitution and Canons, together with the Rules of Order for the Government of the Protestant Episcopal Church in the United States of America, otherwise known as The Episcopal Church* (Church Publishing, New York 2006). ROBINSON, O. F. – FERGUS, T.D. – GORDON, W. M.: *European Legal History*, 3rd ed. (Butterworths, London 2000).

⁷⁴ A Magyar Református Egyház alkotmányát legutóbb 2009. május 22-én fogadták el, de csak az aláíró egyházakat kötelezi. Lásd: <http://reformatus.hu/mutat/6957/>

⁷⁵ ERDŐ PÉTER: *Az egyházjog teológiája* im. 17.

⁷⁶ SOHM, RUDOLF: *Wesen und Ursprung des Katholizismus (Abhandlungen der Philologisch-historischen Klasse der Königlich-Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Bd. 27, Nr. 10.* (Teubner, Lipcse 1909).

(1841–1917) téziseihez kötődik, akinek egyház definíciója igen hasonlít Luther láthatatlan egyház elképzeléséhez. Az egyik legszisztematikusabb korai egyházjogi kritikát Ulrich Stutz állította össze 1905-ben, amelyben felvetette a jogtörténet és a jogdogmatika megkülönböztetése iránti igényt, ezzel olyan jogtudományi kritikát indított el,⁷⁷ amelyre hamarosan a katolikus egyházjogászoknak is válaszolniuk kellett.

Katolikus jogászok a 18. században kezdenek foglalkozni a jog-teológiával és azt a nézetet vallják, hogy az egyházjog pozitív isteni jogon és természetjogon alapuló közjogi társaság. Az abszolutizmus az egyházat is államnak tekintette és igyekezett azt feloldani a civil államban, amely ellen Bellarmin Róbert (1542–1621)⁷⁸ lépett fel a maga egyház definíciójával, mely szerint az egyház az azonos keresztény hit és azonos szentségek közösségének kötelékével összekapcsolt és a törvényes pásthorok, különösen Krisztus egyetlen földi helytartója, a római pápa kormányzása alatt egyesített emberek társasága.⁷⁹

Katolikus egyházjogászok és teológusok eltérő egyházképe

Erdő Péter jól foglalja össze a 19. századi egyházjogászok elképzelését, akik a katolikus egyházat tökéletes társaságként értelmezték.⁸⁰ Természetesen tudatában voltak az egyház hibáival, azonban főleg a világi közösség jogi szemléletével szemben állítják a tökéletes társaság eszméjét, amelyet az egyházjognak szolgálni kell. Camillo Tarquini (1810–1874) eredetileg jezsuita szerzetes volt, aki bibliamagyarázatot és egyházjogot is tanított a Collegium Romanumban,⁸¹ így oktatói tevékenysége közben észlelhette az ókori zsinati rendelkezések, illetve a Biblia szemléletének eltéréseit a hatályos jogi rendelkezésektől. Felice Cavagnis (1841–1906), a római szeminárium jogászprofesszora és XIII. Leó pápa jogi szakértője,⁸² aki számos vatikáni államközi szerződés jogi szövegét szakértette,⁸³ és ezen tevékenysége közben az egyházjog nemzetközi jogi elismerést ért el, ezzel segítve a római katolikus egyház nemzetközi szuverenitását. A Vatikán és az államközi szerződések XII. Piusz alatt megszorodtak.⁸⁴ a pápa az egyház és tagjainak

⁷⁷ STUTZ, ULRICH: *Der Geist des Codex iuris canonici* (Stuttgart 1918).

⁷⁸ A Galilei perbe is belekeveredett FANTOLI, ANNIBALE: *The Disputed Injunction and its Role in Galileo's Trial*. In McMullin. 2005. McMullin, Ernan, (kiad): *The Church and Galileo*. Notre Dame, IN: (University of Notre Dame Press, 2005).

⁷⁹ BELLARMINE, ROBERT: *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haeresis* T.H.I.3c.2. (Venetiis 1721–53), összefoglalóan idézi ERDŐ im. 24.

⁸⁰ ERDŐ im. 24.11.pont.

⁸¹ Nézetét 1851-ben tette közzé, amelyet több nyelvre is lefordítottak. Végleges elképzeléseit a *Juris ecclesiastici publici institutiones* (Rome 1862) művében fogalmazta meg. Bibliikus írásait lásd: de Backer: *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus ou Notices bibliographiques* II (Leuven 1876).

⁸² Legismertebb műve: *Institutiones Iuris Publici Ecclesiastici* (Rome 1906). De a szabadkőművesekkel is foglalkozott.

⁸³ Ausztriának, Spanyolországának és Portugáliának a Vatikánnal kötött államközi szerződéséről van szó, melyet ezek az államok neki különböző elismerésekkel megköszöntek.

⁸⁴ A kondordátumpolitika már korábban kezdődött. RESTREPO P J M: *Concordata Regnante Sanctissimo Domino Pio PP XI*, Rome 1934. Id. Még bővebben: RHODES, ANTHONY: *The Vatican in the Age of the Dic-*

védelmét ezen szerződések által szeretne volna megvalósítani. Ez azonban nem mindig sikerült, mert a nagy diktatúrák – a náciizmus és politikusai, valamint a kommunista államok vezetői – nem nagyon respektálták, sőt kétségbe vonták a pápa sérthetlenségét és nemzetközi jog felettségét.

A római iskola jogászait – név szerint Giovanni Soglia Ceroni (1779–1856) bíborost, IX. Piusz államtitkárát⁸⁵ – leginkább a látható és láthatatlan egyház szétválasztása zavarta, és azzal érveltek, hogy Krisztus megtestesülésével ez az egység megvalósult. Ha ezt nem vallotta volna, akkor reformátornak kellett volna lennie, hiszen ez a szemlélet a konkrét egyház radikális kritikája volt, amelynek elfogadása esetén megtagadta volna tőle minden sikeres transzcendens missziót és tevékenységet. A tökéletes társaság nem csak egy eszme, hanem egy földön létező vallási közösségre is vonatkozik. John Henry Newman (1801–1890) angol bíboros elsősorban zsinati és ókeresztény dogmatörténeti vizsgálódásai⁸⁶ és anglikánból katolikussá válásának következtében jut el az egyház jog teológiai problémájához, és ő is a megtestesülésből vezeti le a látható és a láthatatlan egyház kapcsolatát. A fundamentalista kálvinista bibliamagyarázatban szerzett tapasztalatai alapján kijelenti, hogy az egyház nélkülözhetetlen a helyes bibliamagyarázathoz, az egyéni olvasás eretnkségébe torkollik⁸⁷. Newman nézetei a II. vatikáni zsinat egyházzól szóló konstitúciójában zsinati elfogadásig jutottak el. „Az egyetlen közvetítő, Krisztus szent Egyházát, a hit, a remény és a szeretet közösségét, ezen a földön látható szervezetenként alapította és tartja fenn szüntelen,[9] s általa árasztja mindenkire az igazságot és a kegyelmet. De a hierarchikus szervezettel ellátott társaságot és Krisztus misztikus testét, a látható gyülekezetet és a kegyelmi közösséget, a földi egyházat és a mennyei javakban bővelkedő egyházat nem szabad két valóságnak tekintenünk, hanem emberi és isteni elemekből álló, egy összetett valóságot alkotnak.[10] Ezért nem közönséges analógia alapján a megtestesült Ige misztériumához hasonlít. Amint ugyanis az isteni Igének a fölvetett természet mint az üdvösség Vele elválaszthatatlanul egyesült élő szerve szolgál, ugyanígy szolgál az Egyház társadalmi szerkezete az őt éltető Léleknek, Krisztus Lelkének a test növekedésére (vö. Ef 4,16) (LG 8)⁸⁸

Tehát az egyháznak, mint a politikai közösségek életében élő látható szervezetnek, és mint természetfeletti célú társaságnak kellett megfelelő jogi kereteket biztosítani. Ennek következtében a jogi eszközök szétváltak belső egyházi közjogra (ius publicum internum), illetve a politikai közösségekhez fűződő jogra (ius publicum externum).⁸⁹ A zsinat azt is felvetette, hogy nem szerencsés pusztán filozófiai elvekből kiindulva kifej-

tators. (Hodder & Stoughton, 1973). Lapidé, Pinchas. Three Popes and the Jews. (Hawthorn Books, 1967).

Lewy, Guenter: The Catholic Church and Nazi Germany. (Weidenfield and Nicholson, 1964).

⁸⁵ JOANNIS CARDINALIS SOGLIA: *Institutionum Juris Publici Ecclesiastici* (Laureti 1843).

⁸⁶ *An Essay on the Development of Christian Doctrine* (1845). Lásd még: *Apologia pro vita sua* (Európa Könyvkiadó, Budapest 2001).

⁸⁷ Lásd bővebben magyarul: NEWMAN, JOHN HENRY: *Az Anyaszentegyház Misztériuma* (International Center of Newman's Friends, Budapest 1998).

⁸⁸ A szöveg utal XIII. Leó *Sapientiae christiana*e körlevelére (1890. január 10.: ASS 22 (1889-90) 392. lap), ua. *Satis cognitum* körlevelére (1896. június 29.: ASS 28 (1895-96) 710. lap. Skk). XII. Piusz *Mystici Corporis* körlevelére (i. h. 199-200. lap), *Humani generis* körlevelére (1950. augusztus 12.: ASS 42 (1950) 571. lap).

⁸⁹ ERDŐ im. 27.

teni az egyház lényegét, és ehhez esetleg szentírási idézeteket keresni, hogy az előzetesen felállított koncepciót szakrálisan igazolják. Az egyház, mint közjogi társaság gondolata 1965–1981 között az egyház alapalkotmány megfogalmazásának szükségességét vetette fel. A „Lex Ecclesiae Fundamentalis„ megfogalmazásának igénye azután merült fel, miután VI. Pál 1965-ben a „Jus Constitutum” megalkotására hívott fel.⁹⁰ Az így megvalósítandó konstitúciónak viszont minősíteni kellett volna a Szentírást és a zsinatok jogi tekintélyét is, vagyis az egyház kinyilatkoztatott tanítását alkotó Biblia a jogászok megítélése szerint az első helyről – mint jogforrás – hátrébb sorolódott volna. Ez viszont értelmetlen és az egyház természetfölötti lényegével ellentétes lépés lett volna. Már csak azért is, mert már a tridenti zsinat is megfogalmazta, hogy Krisztus a törvényhozó, akit Isten azért küldött, hogy engedelmessédjünk neki.⁹¹ A katolikus jogteológiai értekezések hangsúlyozzák az egyház misztérium jellegét, ezzel a fogalommal korlátozván a jog mindenhatóságát. A jog ugyanis nem töltheti be azt a funkciót, amit csak az Isten Igéje és a kinyilatkoztatás képes adni az egyháznak. Viszont a rend biztosítása az emberi közösségben jogi rendelkezésekkel lehetséges. Ezt az ellentmondást kell feloldani minden rendelkezésnek⁹².

Összegzés

A katolikus egyház joga valóságos jog, de megalapozása szakrális, mint például az iszlám jogé vagy a zsidó vallási jogé. Az előttünk álló történeti áttekintésből világos, hogy a későbbi zsinati rendelkezések és jogi előírások esetében folyamatosan igényelte a kereszténység szakrális könyvével, a Biblia szövegével való harmonizálását. Az egyház mozgalmi közösségből szervezett társadalmi intézménnyé válása rengeteg olyan kérdést és szabályozási igényt vetett fel, amelyet már nem lehetett levezetni a Bibliából. A középkor kaotikus jogi rendszerei között úgy tűnik, hogy a bolognai egyházjogászok a római jog rendszeréhez nyúltak azért, hogy a különböző egyházi rendelkezéseket és pápai intézkedéseket egységes jogrendszerbe foglalják. Ezzel viszont egy idegen jogi rendszer logikáját vitték be az egyházi szabályozás rendszerébe, azzal a szándékkal, hogy a középkor keretén belül az egyházi intézményeknek egységesülő szabályozásával egy nemzetközi közjogi rendszert hozzanak létre az egyházi intézmények függetlenségének szavatolására. Ezt az alulról jövő kezdeményezést hamarosan a pápa és a kúria is felkarolta és átlátható jogi kódex megalkotására tett kísérletet, felvállalva az újabb egyházi jognak a jogtörténetben fennmaradt korábbi dokumentumokkal való harmonizálá-

⁹⁰ A téma dokumentumai lásd: P. FEDELE (kiad): *Lex Ecclesiae fundamentalis. Studia et documenta iuris canonici* (Catholic Book Agency, 1974) 131 pp. Revideált kiadása: J. Provost: *The Jurist* 36 (1976) 457–458. pp. A legaktívabb amerikai magyar jezsuita ebben a témában ÓRSY LÁSZLÓ: „*The creative role of constitutional law in the Church*” *Studia Canonica* 2 (1968) 307–324. ÓRSY LÁSZLÓ: „*The problem of constitutional law in the Church*” *The Jurist* 29 (1969) 29–56.

⁹¹ *A tridenti zsinat határozatai* Sess.VI De Iustificatone c.21.

⁹² Ld. ÓRSY L.: *Egyházjog és teológia* TTK Róma, 1977. 21. oldal Isten Igéjének egységet teremtő erejéről értekezik. Igen érdekes eszmefuttatás következik 23. oldalon, amelyben többek között kijelenti: „De a tekintélyi szerveknek nem szabad elszakadniuk a közösség többi részétől. Nem önmagukért vannak.”

sát a kanonizációs eljárás keretében. Az így létrejött Egyházi Törvénykönyv 1917 és 1983-as kiadása a zsinatot és a zsinat utáni teológusokat szembesítette a Biblia, a zsinatok és a jogi rendelkezések az egyházzal alkotott eltérő szemléletével.⁹³ Az egyházjog katolikus teológiai reflexiójának előtérbe kerülésével új fejezet nyílt. A szekularizált társadalom igyekszik marginalizálni az egyházat, intézményeit és vezetőit, egyre kisebbitve közjogi tekintélyüket és a keresztyén vallások életét a közéleti elismertségből a magánélet szférájába visszatoloncolni. Ennek egyik következménye, hogy elfogytak azok az eszközök, amellyel az egyházi vezetők be tudják tartatni az egyházjogot – kivéve a papokat és a szerzeteseket vagy belső egyházi alkalmazottakat. Másrészt a média és politikai nyomása csak akkor kezeli az egyházat és intézményeit kedvezően, ha konkrét politikai vagy gazdasági célok kiszolgálója lesz. Az egyházjognak tehát a szakrális célját új vitaközegben és Európában eddig nem tapasztalt jogi-politikai viszonyok közt kell megvalósítania. Az biztos, hogy ez csak akkor lehet sikeres, ha elméletileg és gyakorlatilag is képes hangsúlyozni szakralitását, képes elkülönülni és megvédeni magát a különböző politikai rendszerek agresszív, deszakralizált és propagandisztikus jogértelmezésétől. Ez viszont csak a jog és a Biblia szemléletének további harmonizálásával lehetséges.

⁹³ Az egyházi dokumentumok gyakorta csak a téma illusztrálására idézik a Szentírás egy-egy szövegét, és nem azért, hogy a téma bibliai megközelítését adják és abból egy levezetést készítsenek. Általános gyakorlat, hogy a dokumentumok főszövegét később látják el bibliai és patrisztikai idézetekkel. Ld. *Grande Commentario Biblico* (Queriniana Brescia 1973). Ermenutika fejezet 85–87. pontja 1636–37. pp.